

Abstract ›

Norges første klimasøksmål foregikk for åpen scene i Oslo tingrett i 2017, og skapte intens debatt om hvorvidt miljø saker hører hjemme i en rettssal. Regjeringsadvokaten kalte forestillingen en «miljøpolitisk forestilling», mens andre aktører skrev at rettssalen også er en scene, tydeliggjort gjennom iscenesettelsen av Århundredts rettssak som forestilling i regi av Morten Traavik. Denne artikkelen diskuterer vekselvirkningene og friksjonen mellom saksøkerne, petroleumsinteressene og rettssalen og undersøker hvordan skillet mellom kunst og teater flyttet seg underveis i prosessen.

Norway's first climate lawsuit took place in the Oslo District Court in 2017. As a public event, it created an intense debate over whether environmental issues belong in a courtroom. The Attorney General called it an 'environmental-political performance'. Others pointed out that the courtroom is also a stage, which was further highlighted by Trial of the Century, a staging of the courtcase by the Norwegian director and theatremaker Morten Traavik. This article discusses the interactions and frictions between the plaintiffs, the petroleum interests and the courtroom events, and highlights the shifting boundaries between art and reality.

Er det bare teater?

Århundrets rettssak og kampen om virkeligheten

Av Ragnhild Freng Dale

Innledning

Norges første klimasøksmål gikk for åpen scene i Oslo tingrett i 2017. Miljøorganisasjonene Greenpeace og Natur og Ungdom (NU), med Besteforeldrenes klimaaksjon (BKA) som partshjelp, saksøkte regjeringen for brudd på Grunnlovens § 112 ved tildelingen av nye letelisenser for olje i Barentshavet sørøst. Søksmålet er både lovprist og utskjelt, blant annet som «grunnlovsaktivisme» og «amerikanisering» av norsk politikk. Under innledningsforedraget i retten sa regjeringsadvokat Fredrik Sejersted at dette var en forestilling staten ikke ville være med på. Han synliggjorde på den måten en spenning som har preget klimasøksmålet siden starten – mellom dets offentlige, av mange kalt teatrale, karakter og alvoret i spørsmålene det reiser om Norges ansvar for klimaendringene nasjonalt og globalt. Det handler til syvende og sist om petroleumsnasjonens framtid.

Diskusjonene om teatralitet fikk en mer eksplisitt forløper i Morten Traaviks forestilling *Århundrets Rettssak*, som ble spilt under Barents Spektakel i Kirkenes ni måneder før rettssaken begynte i Oslo. Som en iscenesatt generalprøve ble eksperter fra akademia, politikk og interesseorganisasjoner innkalt som vitner for henholdsvis forsvar og aktorat. Folket i Kirkenes var invitert til å delta som publikum, dommere og jury. Med noen få unntak stilte representanter fra alle inviterte parter. Bransjeorganisasjonene for petroleumsnæringen uttalte senere til NRK at de ikke driver med teater (Trellevik, 2016).

Hva ligger i en slik stillingtagen til et teaterstykke og søksmålet det iscenesetter? På den ene siden er det noen åpenbare trekk ved klimasøksmålet som kan kategoriseres som teatrale eller iscenesatte, på den andre siden er ikke dette ulikt Olje- og energidepartementets eller petroleumsindustriens iscenesettelser av åpningsseremonier for olje og gass. Likevel karakteriseres sistnevnte sjelden på samme måte. Denne artikkelen undersøker hvordan ulike aktører innenfor kunst, politikk og næringsliv bruker mediestrategier og iscenesettelser for å vinne terreng for egen sak, og hva det kan fortelle om forholdet mellom teater og virkelighet i vår samtid.

Teateret og samfunnet

Før vi ser nærmere på forholdet mellom klimasøksmålet, teateret og virkeligheten, er det nødvendig med en avklaring av begreper og min egen posisjonering i feltet jeg forsker på. Innenfor performanceteori og teaterfaglig litteratur er det ikke uvanlig å fokusere på hvordan det teatrale og iscenesettelser er en del av ulike aktørers handlinger og strategier. Richard Schechner hevder blant annet at alle, fra aktivister til politikere, bruker teatralske metoder for å støtte opp om sine forsøk på å enten endre eller vedlikeholde samfunnsstrukturene (2005, s. 182). Ifølge Baz Kershaw må vi passe oss for å se teateret isolert, ettersom «the crucial problems facing useful discussion of performance efficacy emanate not from the nature of theatre-in-itself but from theatre's relationship with the wider social order, in all its discursive and institutional complexity» (Kershaw, 1992, s. 2). Det vi må vurdere er altså teaterets potensial for å påvirke samfunnet i en gitt historisk kontekst.

Schechner arbeidet en periode tett med sosialantropologen Victor Turner, et samarbeid som var sentralt for et teoretisk perspektiv på forholdet mellom det Turner kalte «sosiale drama» i

samfunnet, og det rituelle og performative som på ulike måter er en viktig del av samfunnsordenen og menneskers liv, både i små stammebaserte samfunn og store industrielle samfunn som vårt (Turner, 1957, 1974, 1982; Schechner, 1981, 1988, 2006). Turner påpekte at lek nesten utelukkende forstås som atspredelse og underholdning i industrialiserte samfunn, og er en aktivitet som står i motsetning til arbeid. Den regnes som «optional», eller valgfri, noe man velger om man vil delta i eller ikke. Samtidig har leken en spesiell kraft fordi en aktivitet kan være både lek og ikke-lek på samme tid, og dermed overskride kategoriene (Turner, 1982).

I en norsk kontekst har Anne-Britt Gran skrevet at teatraliteten «står i relasjon til det vi forstår som blant annet autentisk og virkelig» (2004, s. 12). Samtidig er det en forskjell mellom det uttalt og uutalt teatreale, mellom det som eksplisitt signaliserer at det er iscenesatt, og det som tilstreber autensitet selv når det er preget av performative strategier (Kirby, 1972; Gran, 2004). Teaterets anvendelse av dokumentariske elementer i samtiden skaper realitet snarere enn å bare vise til realiteten utenfor seg selv (Hinz 2014, s. 53–54).

I denne artikkelen fokuserer jeg på hvordan iscenesettelse brukes ikke bare i teateret, men også i ulike former for makt- og samfunnsutøvelse, fra statens ritualer til miljøaktivistenes bruk av Grunnloven som verktøy for å endre statens petroleumsforvaltning. For å drøfte dette ser jeg på disse strategiene parallelt med Traaviks eksplisitte iscenesettelse av klimasøksmålet. Som virkelighetsteater, eller hyperteater, for å bruke kunstnerens eget begrep, fungerer det som en problematisering av *alle aktørers* motiver og ideologier, i en vekselvirkning mellom politikk, næring, miljøkamp og folkeopplysning. Et slikt blikk på ulike hendelser i lys av deres sceniske elementer kan også si noe om kunsten og det politiske teaterets rolle i dagens samfunn.

Metoden min er en kombinasjon av deltagende observasjon, kunstnerisk prosjektarbeid, medieovervåking og dokumentanalyse. Dette former perspektivene mine i en sosialantropologisk tradisjon, hvor deltagelse og nærhet til feltet gir grunnlag for etnografi og analyse (Hastrup, 2004; O'Reilly, 2005; Bernard, 2006). Jeg har bakgrunn fra miljøpolitisk arbeid, og har senere forsket på utviklingen av petroleumsindustrien i Nord-Norge. Samtidig har jeg fulgt miljøbevegelsens mobilisering for et potensielt søksmål i flere år, og var til stede i Oslo tingrett som observatør og kommentator for to ulike nettpublikasjoner. Da traavik.info iscenesatte *Århundrets Rettssak* under Morten Traaviks ledelse, var jeg regiassistent og researcher for forestillingen, og satt dermed tett på hele prosessen. Å bevege seg mellom ulike felt og kilder på denne måten har vært en viktig metodisk innfallsvinkel, som har gitt en innsikt jeg ikke vil fått på annet vis (Fortun, 2001, s. 6).

Kontroversen: åpningen av nye petroleumsfelt i Barentshavet

Olje og gass har vært en sentral del av norsk økonomi, arbeidsmarked og velstandsutvikling siden 1970-tallet, da de første store feltene ble bygget ut på norsk sokkel. Tyngdepunktet for industrien ligger i Rogaland og langs kysten av Vestlandet, mens utviklingen i de nordligste havområdene har vært mer kontroversiell og kom i gang mye senere (Ryggvik & Smith-Solbakken, 1997). De siste tiårene har konflikten mellom olje og fisk i Lofoten, Vesterålen og Senja vært sentral, men det har også vært konflikter lenger nord i Barentshavet, utenfor Finnmarkskysten. Da Snøhvit ble godkjent som det første feltet i Barentshavet i 2001, var det langt fra ukontroversielt. Snøhvit var riktignok et gassanlegg operert av Statoil/Equinor, men banet vei for annen leteaktivitet, samt for godkjenning av oljefeltet Goliat noen år senere.

Lenger øst og nord, mot Russland og Svalbard, har det derimot aldri tidligere vært åpent for verken leting eller produksjon. Da regjeringen tildelte disse områdene i 23. konsesjonsrunde i mai 2016, reiste daværende olje- og energiminister Tord Lien til Hammerfest for å annonsere nyheten.

I talen på pressekonferansen vektla ministeren næringens betydning for Norges økonomi og utvikling. Han snakket også om Hammerfest, den så langt eneste petroleumsbyen i Finnmark, og slo fast at den med Snøhvit og Goliat gjorde Barentshavet til en fullverdig petroleumsprovinc. Disse feltene i Vest-Finnmark er altså ikke omfattet av 23. konsesjonsrunde og klimasøksmålet, men symbolverdien i å lansere de nye områdene fra regionens første petroleumsby kan ikke underspilles.

I etterkant av pressekonferansen gikk et følge med minister, ordførere og presse ut langs kaien i Hammerfest og ombord i veteranbåten MS Mårøy. TV-intervjuene, som ble sendt blant annet på TV2, ble gjort ombord på båten, og ministeren gjorde sitt for at Melkøya var synlig i bakgrunnen mens intervjuet ble gjennomført. Før han gav klarsignal til fotografen, signaliserte han til styrhuset og forsikret seg om at vinkelen var riktig slik at gassanlegget til Statoil skulle være i bakgrunnen i TV-bildene, som et konkret eksempel på ringvirkningene olje og gass vil medføre langs Finnmarksysten (Freng Dale, 2019).

Denne seansen, som markerte åpningen av Barentshavet sørøst, foregikk innenfor et rammeverk for statlig maktutøvelse, en seremoni av en type antropologen Marc Abeles (1988) hevder *forutsetter* konsensus. Selv om den formelle tildelingen foregikk hos Kongen i statsråd noen uker senere, er det en performativ kraft i ministerens ord (jf. Austin, 1962): Dette er departementets avgjørelse om lisensene som tildeles, en avgjørelse som er endelig og ikke kan trekkes tilbake etterpå. Båturen, samt at seremonien plasseres i en by som har fått ny og moderne infrastruktur som en følge av petroleumsnæringen, kan leses som en kreativ bruk av det statlige ritualet for å iscenesette et bestemt budskap. På nettsidene til OED ble dagen beskrevet som en suksess, med informasjon om de 13 selskapene som hadde fått tildelt 10 lisenser, og et bilde av intervjusettingen med Melkøya i bakgrunnen¹.

Ministerens legitimitet er vanskelig å bestride i en slik sammenheng, og pressekorpsset fulgte regien som var lagt av departementet uten spørsmål. Lien og hans medarbeidere bygget opp under fortellingen om petroleum som driver for utviklingen i nord – et narrativ som former virkeligheten gjennom forventninger, investeringer og politikk på lokalt og statlig nivå (jf. Dale og Andersen, 2018). Fremstillingen forsterker dermed budskapet om at olje- og gassindustrien fører til utvikling i nord. Det er en petroleumpolitisk iscenesettelse, men i en ramme som verken anses som spill, lek eller teater. Den er uuttalt teatral (Gran, 2004) og oppfattes som autentisk av pressen og offentligheten.

Forvaltning og juss: Klimasøksmål Arktis

Tildelingene av nye områder for petroleumsleting foregikk selvsagt ikke uimotsagt. Tre representanter for NU hadde flydd til Hammerfest for å sikre at motperspektivet ble en del av TV-reportasjene, og stilte blant annet med et banner som avbildet oljeministeren med en snakkeboble: «Fuck the pole ice». I et forvaltningsperspektiv kan de likevel ikke stanse eller ugyldiggjøre utdelingen. Den skjer innenfor statens rammeverk og etter en prosess med høringer og konsekvensutredninger, i et forvaltningssystem som ikke tillater nye runder etter at tildelingen har funnet sted. Motstand kan markeres, men ses ofte som et ledd i forvaltningsspillet, som allerede er avgjort.

Derfor markerte pressekonferansen som ble avholdt av Greenpeace og NU i Oslo seks måneder senere både en milepæl og en endring av sakens karakter: Miljøorganisasjonene annonserte at de gikk til sak mot regjeringen ved Olje- og energidepartementet. Begrunnelsen var at petroleumstildelingene brøt med Grunnlovens § 112, og da særlig at «enhver har rett til et sunt

---

1) Tildeling av leteareal i 23. konsesjonsrunde, 18.05.2016. Pressemelding fra Olje- og energidepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/23.-konsesjonsrunde-tildeling/id2500924/>

miljø». Grunnlovsparagrafen, mente de, kan umulig forenes med fortsatt olje- og gassutvinning mange tiår frem i tid.

I en petroleumpolitisk kontekst forsøker søksmålet å sette lisensene i sammenheng med Norges ansvar for globale klimagassutslipp, et hensyn som i inneværende regelverk ikke er en del av utredningsprosessene. Slik flytter søksmålet striden inn på en annen arena, nemlig jussens, og spørsmålet om hvorvidt regjeringen forvalter ansvaret for et sunt miljø og fremtidens generasjoner på en tilstrekkelig måte. Rettssystemet tas i bruk som et verktøy for å søke en etterrettelighet som systemet gir inntrykk av at finnes i forvaltningen, men som ikke virker oppnåelig gjennom vanlige prosesser.²

Slik Erik Mattson (2017) påpeker i en analyse av svenske strafferettssaker er det å entre rettens arena samtidig å akseptere rettssystemet og dets representative mekanismer. Når en sak tas inn i det juridiske feltet, konverteres konflikten fra en som direkte er mellom parter, til en hvor juridiske eksperter opptrer i deres sted (Bourdieu, 1987, s. 831). Spørsmålet er ikke lenger et abstrakt moralsk dilemma om hvorvidt politikerne har rett til å tildele petroleumslisenser som bryter med planetens tålegrenser og Norges internasjonale forpliktelser, men et konkret spørsmål om hvorvidt de brøt Grunnloven da de gjorde det i 2016. Her handler det altså om juss – for alle parter.

Søksmålet utløste debatt og kritikk i media i månedene som fulgte, av både kommentatorer og politikere. På den ene siden ble det kalt udemokratisk og en amerikanisering av norsk politikk (Aftenposten, 2016; Braanen, 2016; Kristjánsson, 2016; VG, 2016), på den annen side ble det kritisert for å gjøre domstolene til en teaterscene (Frølich, 2017). Andre påpekte at dette er en del av prøvingsretten: Det er sentralt i det norske rettssystemet at forvaltningsvedtak kan prøves i domstolene (Martiniussen, 2016). En del av striden lå også i at saksøkerne faktisk kan vinne. Grunnloven er *lex superior*, over de andre lovene, i rettsvitenskapen og i Norges lover (Thengs, 2017). En dom vil være bindende for alle parter og således innskrenke muligheten petroleumsselskapene har til å utvinne olje i områdene de fikk tildelt av regjeringen et halvår tidligere. I retten forventer vi, i motsetning til når det kommer til kunst og politikk, at alle må bøye seg når avgjørelsen er tatt (Graver 2011, s. 12).

Traaviks iscenesettelse av søksmålet

Samtidig var det nettopp kunsten som skulle synliggjøre andre sider av rettssakens kontrovers, noe som kom frem under iscenesettelsen av *Århundrets rettssak*, regissert av Morten Traavik og co-produsert av traavik.info og Pikene på Broen. Forestillingen var en iscenesettelse av søksmålet, og ble spilt 9.–11. februar 2017 under Barents Spektakel i Kirkenes, ni måneder før søksmålet skulle opp i Oslo Tingrett. «Generalprøven» (som forestillingen kalte seg) gjorde et poeng av hvor langt det var fra Oslo til Barentsregionen og dens innbyggere: menneskene, arbeidsplassene og havnene det faktisk angår (Pedersen, 2017b).

Proessen gikk over tre dager. Første dag tilhørte aktoratet med innledningsforedrag og vitner, andre dag presenterte forsvaret innledningsforedrag og vitner, og tredje dag var dommens dag, med sluttprosedyrer og avstemming. Aktor for saksøkerne var professor i rettsvitenskap Hans-Petter Graver (som senere skulle påpeke at også staten driver med teater under søksmålet i tingretten), mens advokat Morten Grønvigh forsvarte staten. Dommer og jury var publikum i Kirkenes, som fylte salen til randen alle de tre dagene prosessen foregikk.

2) Dette er en strategi antropologen Kim Fortun tilskriver aktivistene som brukte rettssystemet i etterkant av Bhopal-katastrofen i 1984 (Fortun, 2001, s. xvii), i et forsøk på å holde Union Carbide (et datterselskap av multinasjonale Dow Chemicals) ansvarlig for konsekvensene og ettereffektene.

Vitnene som var innkalt for henholdsvis aktor og forsvar var innkalt i kraft av sin posisjon som klimaforskere, politikere, representanter for næringen og miljøbevegelsen, samt dem som var meningsbærere på annet vis.³ Disse fungerte ikke som «hverdags eksperter» i for eksempel Rimini Protokolls forstand (jf. Malzacher og Dreysse, 2007), men i kraft av rollen som politiske, organisatoriske eller aktivistiske representanter – til forveksling lik den rollen noen av dem fylte som vitner og aktører i Oslo tingrett ni måneder senere.⁴ De skulle sikre en jevnest mulig representasjon av begge sider i søksmålet: for og mot at staten bryter Grunnlovens § 112 ved å tildele nye letelisenser i Barentshavet.

Valg av byggematerialet for rettslokalet – 190 tonn med is – symboliserte også hva saken handlet om. Der en vanlig rettsal er lik uansett hva slags sak som behandles (Mattson, 2017), speilet isskulpturen både et slikt nøytralt rom og det spesielle ved akkurat denne saken, med bygningsmateriale som smelter i takt med klimaendringene og oppvarmingen som skjer raskere i Arktis enn noe annet sted på planeten.

Aktørenes respons på Århundrets rettssak

En slik fysisk forflytning og iscenesatt problematisering kan ses som en del av Traaviks kunstneriske strategi. Den opererer utenfor teaterets «black box» og blir en aktør i det omkringliggende samfunnet som teateret er en del av.⁵ Selv definerer han det som en form for *hyperteater*, hvor alt som skjer utenfor den tidsavgrensede forestillingens rammer blir en del av materien som teateret er laget av. Hyperteater skjer ikke i laboratoriet, men ute i felten⁶ – og slik har det mye til felles med antropologiens metoder (om ikke nødvendigvis fortolkningsrammer).

De fleste som ble invitert takket ja til invitasjonene til å vitne i Kirkenes, men det var noen unntak. Svarene fra ministerhold var korte og henviste til at saken var under behandling i en domstol, eller at tidspunktet passet dårlig for de inviterte politikere. Én av saksøkerne (NU) stilte opp for folkedomstolen, mens den andre (Greenpeace) stilte seg nølende til å delta og takket til slutt nei. Oljebransjens svar var av en annen karakter, og bar preg av et behov for å distansere seg ikke bare fra forestillingen, men fra hele klimasøksmålet som sådan: Geir Seljeseth fra Norsk olje og gass sa til NRK at «Vi driver ikke teater, vi driver virkelighet», mens Kjell Giæver i Petro Arctic, leverandørnettverket for nordnorsk oljeindustri, ikke ønsket å legitimere klimasøksmålet ved å stille i en fiktiv rettssak om det (Trellevik, 2016). De tok altså avstand fra det eksplisitt performative i det kunstneriske prosjektet, og hevdet samtidig at søksmålet fra miljøorganisasjonene var useriøst, noe

-
- 3) Folkedomstolens innkalte vitner var blant annet NU-leder Ingrid Skjoldvær, olje- og energiminister Terje Søviknes, Sør-Varanger-ordfører Rune Rafaelsen, tidligere olje- og energiminister Ola Borten Moe, partisekretær i SV Kari Elisabeth Kaski, forfatter Mimir Kristjánsson, interesseorganisasjonen Norsk Olje og Gass v/adm. dir. Karl Eirik Schjøtt-Pedersen, klimaforsker Bjørn Samset, kulturarbeider og samepolitisk aktivist Niillas Aslaksen Somy, NUs Russlandsutvalg v/Stine Østnor, professor og genøkolog Terje Traavik, UiB-professor Jan Martin Nordbotten, tillitsvalgt i SAFE Ole-Gunnar Rasmussen og kunstnerisk leder for Barents Spektakel Luba Kuzovnikova.
  - 4) Blant andre ble Bjørn H. Samset innkalt som vitne i Oslo Tingrett, i etterkant av Århundrets rettssak, og NU-leder Ingrid Skjoldvær representerte sin organisasjon som part i søksmålet. Flere av deltagerne har også kommentert søksmålet i debattartikler (se f.eks. Graver, 2017; Kristjánsson, 2016).
  - 5) Traavik har tidligere tematisert blant annet grenselandskapet mellom Russland og Norge (Schimanski and Wolfe, 2013), kunst- og kulturutveksling i Nord-Korea (Traavik, 2018), missekonkurranser for landmineofre og en rekke andre prosjekter, som har vært oppfattet som mer og mindre politisk kontroversielle.
  - 6) Traavik.info: Manifesto: To be in it but not of it. A 10 point hypertheatre manifesto in progress. <http://traavik.info/manifesto/>

som ikke burde komme i veien for arbeidet deres med å fremme petroleumsindustriens interesser.

Avvisningen til petroleumsorganisasjonene kan dermed tolkes på to måter: enten som at de anser teateret og miljøorganisasjonene for å drive med uviktige ting, eller som en avvisning hvor petroleumsinteressene er investert i et utfall der søksmålet *ikke legitimeres*. At responsen ikke bare var et nei per epost, men en aktiv stillingtagen *mot* scenekunstnernes ambisjon peker mot den siste tolkningen. Samtidig reiser det spørsmålene om hvem som bestemmer hva som er teater og hvorfor de øvrige aktørene oppfattet deltagelsen som uproblematisk, både hva angikk deres egen rolle og klimasøksmålets seriøsitet.

Traavik valgte å likevel inkludere både petroleumsbransjen og ministre fra begge sider av politikken i forestillingen, portrettert i full størrelse som figurer på aluminiumsplater. Det var både en kunstnerisk gimmick og et spørsmål om hvorvidt avvisning overhodet er mulig: Kan man velge å ikke stille når man kalles inn til en domstol? Traavik mente nei, mens Norsk olje og gass, Erna Solberg og Jonas Gahr Støre glimret med sitt høyst synlige fravær. Det både reflekterer Turners teori (1982) om at teater og kunst anses som noe valgfritt i det (post)industrielle samfunnet, og problematiserer det, særlig ettersom noen av aktørene var til stede gjennom sin deltagelse i media. Politikere og en tillitsvalgt fra SAFE i Statoil sikret også at synspunktene deres var representert og en del av grunnlaget for juryens dom. Responsen produserte dermed nye lag av virkelighet, som spilte seg ut i media, på scenen og i diskusjonene mellom aktørene.

Medienes bruk av teater og virkelighet

Forskjellene i forståelse av roller og hva som er virkelig og ikke virkelig ble reflektert ikke bare i oljeinteressenes medieutspill, men også medias respons på forestillingen som helhet. Deler av media fulgte utviklingen fra dag til dag, slik de ofte gjør når det er snakk om rettssaker av høy offentlig interesse. Denne medierte dramaturgien, som inkluderte forhåndsomtale, sørget for at *Århundrets rettssak* utspilte seg like mye i media som i rettssalen av is, noe Therese Bjørneboe poengterte i *Norsk Shakespearetidsskrift* (2017). Dramaturgien ble brettet ut i avisene *Finnmarken* og *Sør-Varanger Avis*, samt på *scenekunst.no*, supplert av nyhetsinnslag på NRK, finske *Yle* og russiske *Novaya Gazeta*. Advokat for staten i *Århundrets rettssak*, Grønvigh, poengterte til media at formatet var «artigere» enn Dagsnytt 18 samtidig som det belyste problemstillingen fra flere sider (Pedersen, 2017d). Mens kommentarene på *scenekunst.no* eksplisitt drøftet forholdet mellom fiksjon og fakta (Borchgrevink 2017a, 2017b), forholdt regional- og lokalaviser seg til saken som virkelighet og forestilling på samme tid, med vitneutsagn fra folkedomstolen gjengitt over flere sider i avisene (Grønvik, 2017; Mækelæ, 2017; Pedersen, 2017a, 2017b, 2017c, 2017d).

Pressen så altså ikke den samme motsetningen som oljebransjen og landets ministre gjorde: De så ikke det teatrale som «bare teater», men brukte det som et virkemiddel for å øke interessen hos leserne sine. Avisen *Finnmarken* beskrev *Århundrets rettssak* som «Nürnbergrettssaken i Narnia», og slo fast at dette var en «historisk viktig kamp», selv om bakteppet var et ganske annet enn krigsforbrytelser (Pedersen, 2017b). Mediebildet bidro til en viss sammenblanding av søksmål og folkedomstol, som ble ytterligere forsterket av at *The Economist* (2017) valgte å ramme inn en artikkel om globale klimasøksmål og Klimasøksmål Arktis med et bilde fra, ingress og innledning om *Århundrets Rettssak*, før de diskuterte søksmål som gikk for ulike lands domstoler.

Medieomtalen og reaksjonene på forestillingen synliggjorde også bredere perspektiv på dilemmaene enn det som skulle inngå i rettssaken noen måneder senere. I Kirkenes spente vitneutsagnene fra det lokale til det nasjonale og internasjonale. Motsetningen mellom politikernes ønsker om oljedrevet arbeidsplassvekst og folks bekymring både for miljø og natur kom frem på

en annen måte, og viste at det var mer som stod på spill enn bare olje og klima. I en refleksjon rundt forestillingen i *Norsk Shakespeare-tidskrift*, skrev jeg at *Århundrets rettssak* «aldri [har] hatt som mål å konkludere om disse spørsmålene, men snarere å løfte dem inn i offentligheten og presentere dem for et større publikum, som selv kan gjøre seg opp en mening om en sak som angår oss alle, akkurat nå» (2017, s. 35). Folkedomstolens avgjørelse, med 123 avlagte stemmer, viste også at folkemeningen var langt fra enstemmig: 74 stemte for å dømme staten, og 49 stemte mot. Hvorvidt publikum var representativt for flertallet i Kirkenes er vanskeligere å svare på, men resultatet slo sprekker i narrativet om at «det kun er oslofolk som er mot oljen». På forsiden av avisa *Finnmarken* dagen etter forestilling stod det at «rettssaken» i Kirkenes sa nei til oljen i Barentshavet (Pedersen, 2017d).

Hvis vi følger Kershaw (1992) og ser på teaterets effekt i sitt samtidige samfunn, kan vi si at forestillingen frembragte både lokalpolitiske og nasjonalpolitiske spenninger, ikke bare for eller mot olje, men også vedrørende hva slags fremtid som ønskes i nord. Teaterviter Anna Watson tolker bruken av publikum som dommere som en bruk av den demokratiske *agoraen*, hvor Traavik skapte et rom for opposisjon mot stat og regjering samtidig som han selv unnlot å ta stilling i saken (Watson, 2017, s. 152). En slik strategi er ikke helt ulik tidligere perioders avantgardekunst, som også knyttet sin kunst direkte opp mot samfunnet (Watson, 2017), men her med en realitetsskapende effekt som står i relasjon til det teatrale i samfunnet forøvrig (Hinz, 2014; Gran, 2004).

Juss, teater – eller begge deler?

Da klimasøksmålet kom opp i Oslo tingrett i november 2017, var det også med en uuttalt referanse til *Århundrets rettssak*. Dagen før rettsforhandlingene startet holdt saksøkerne en pressekonferanse på plassen utenfor Oslo tingrett, hvor de avduket en isskulptur med «§ 112» risset inn på den ene siden og grunnlovsteksten på den andre. Skulpturen var oppført natten før av kunstneren Peder Istad, som også hadde laget rettssalen av is i Kirkenes. Greenpeace og NU brukte altså et visuelt bilde fra forestillingen, men i motsetning til Traaviks team var dette et budskap med en tydelig stillingtagen fra miljøorganisasjonene. Skulpturen utenfor tingretten var satt opp for å skape oppmerksomhet rundt saken, og som en påminnelse om at det haster å sikre et levelig miljø også for framtidige generasjoner.

Til den frammøtte pressen fortalte saksøkerne hvor stolte de var av søksmålet, om ansvar på tvers av generasjoner, betydningen av Grunnlovens § 112 og hvordan setningen «enhver har rett» skal bety nettopp det: en individuell rett som staten må ivareta, selv om staten er uenig i den tolkningen. Det var et budskap fremført på en måte som ikke er ulik oljeministerens opptreden i Hammerfest: Sted og visuelt budskap er nøye vurdert, fremført på en arena som oppfattes som autentisk av presse og publikum.

De påfølgende dagene skulle bli en draging mellom det teatrale og det autentiske, det seriøse og det useriøse. Søksmålet vakte stor offentlig interesse, og da den første rettsdagen skulle i gang, strakk køen seg så langt ut på plassen foran Oslo Tingrett at mange av tilhørerne kom for sent inn i rettslokalet. Bilder av køen, av isskulpturen og av saksøkerne inne i rettssalen gikk verden rundt i dagene som fulgte. Miljøorganisasjoner var sterkt representert, og medlemmer i Besteforeldrenes klimaaksjon hadde tatt på seg bunad for anledningen. Oljeselskapene, blant annet Statoil/Equinor, hadde sine utsendte på tilhørerbenken, som satt like ved kommunikasjonslederen i Olje- og energidepartementet (OED). Som kommunikasjonssjef for de saksøkte sa han til NTB 19. oktober at 23. konsesjonsrunde ble gjennomført innenfor gjeldende lover og regler og var forankret i et

bredt flertall på Stortinget.

Etter at retten var satt var det Greenpeace sin advokat, Cathrine Hambro, som var først ut. Hun forklarte grunnlaget for å hevde at staten brøt Grunnlovens § 112 ved lisensvedtaket om 23. konsesjonsrunde, og skisserte hovedpunktene, beviser og vitner de skulle føre. Deretter gikk ordet til regjeringsadvokaten, Fredrik Sejersted. Han skulle gi klarhet i hva regjeringen mente om hvordan norsk petroleumpolitikk og åpningen av 23. konsesjonsrunde var innenfor skrankene av § 112 og forpliktelsene i Parisavtalen. Før han kom til argumentene sine hadde han imidlertid noe annet på hjertet, som skulle dreie fokuset bort fra det som skjedde inne i rettssalen, og over på miljøorganisasjonenes handlinger utenfor.

Dette søksmålet, sa han, er et forsøk på å flytte grensesteinene mellom Storting, regjering og domstolene, en form for grunnlovsaktivisme som er ukjent i Norge og dypt fremmed for den norske rettstradisjonen. Videre hevdet han at saksøkerne ønsket å bruke rettssalen til å lage en stor miljøpolitisk forestilling, «[...] en forestilling som staten ikke vil være med på. Ikke på denne arenaen, ikke i rettssalen. [...] vi skal forholde oss til jussen i dette, at vi er i en rettssal og at det handler om juss.».

Regjeringsadvokaten ville altså stenge for det som skjedde utenfor rettssalens vegger, og påpekte at det var rettssalens arena som gjaldt: det juridiske feltet med sine konvensjoner og krav til opptreden og fremførelse av juridiske argument. Slik sett kan man si at Sejersted også er innforstått med at rettssalen er en scene (jf. Mattson, 2017), men av en annen karakter enn den han kritiserte miljøbevegelsen for å opptre på. I rettssalen er det verken miljøorganisasjonene eller OED som avgjør, men domstolens prosesser som nå agerer i deres sted (Bourdieu, 1987).

Samtidig er verken rettssalen eller ordskiftet utenfor valgfrie arenaer, heller ikke for regjeringsadvokaten. Tidligere høyesterettsdommer og partshjelp Ketil Lund brukte sitt åpningsinnlegg i retten til å refse regjeringsadvokaten for det han hevdet var en latterliggjøring av motparten, og minnet om alvoret som lå til grunn for søksmålet. Dette ble behørig rapportert i media (Hirsti og Knežević, 2017). Lund understreket at § 112 er en siste skanse for å beskytte oss (folket) mot politikernes uegnethet, og innebefatter en negativ plikt til å avstå fra det som skader miljøet og framtidige generasjoners livsvilkår.

Regjeringsadvokatens uttalelser kan slik ses som en insistering på å holde dette innenfor rammer staten selv kontrollerer, mens miljøaktivistene nettopp ville frata dem denne kontrollen. De søkte å vinne saken, men også å «avsløre» det de mener er regjeringens spill for galleriet når den proklamerer klimaansvarlighet og samtidig åpner oljefelt i nord. I Morgenbladet uken etter skrev professor i rettsvitenskap ved UiO Hans Petter Graver at regjeringsadvokaten «har på et vis rett i at det er en forestilling, men hans misnøye er nok først og fremst uttrykk for at denne gangen er det ikke staten som har regien» (Graver, 2017).

En (annen) agora for samfunnsdeltakelse

Hvis klimasøksmålet er en forestilling, hva slags forestilling *er* det i så fall? Søksmålet går inn i en «bølge» av internasjonale søksmål mot stater og selskaper (Gloppen og St. Clair, 2012; Vallejo og Gloppen, 2013),⁷ men har også trekk som er spesifikke for norske forhold. At saksøkerne er Greenpeace og NU, og ikke enkeltpersoner, reflekterer strukturen i det norske rettssystemet, hvor organisasjoner har anledning til å reise sak hvis de har rettslig interesse i å få et forhold avklart⁸. Som

7) Urgenda-saken i Nederland og Our Children's Trust i USA er blant de mest profilerte, men klimasøksmål foregår også i en rekke andre land.

8) At organisasjoner har søksmålsadgang om forhold som er innenfor organisasjonens formål og naturlige

organisasjoner, NU med bredt medlemsdemokrati og Greenpeace med en rekke støttemedlemmer, er det ikke unaturlig at de har en utadrettet kampanje for å nå både egne medlemmer og en bredere offentlighet. Formidlingen, som går både på engelsk og norsk, søker både folkelighet og en bredere legitimitet gjennom støtteorganisasjoner og en rekke enkeltpersoner som bidrar frivillig med tid, kronerulling og andre ressurser for å fremme saken og øke oppmerksomheten rundt den⁹. De henvender seg til et internasjonalt publikum gjennom slagord, tospråklige pressekonferanser, besøk fra synkende stillehavsøyer og en nettside hvor folk fra hele verden kan skrive under for å «join the movement against Arctic oil»¹⁰. På norsk har kampanjen fått navnet *Klimasøksmål Arktis*, som er mindre aktivistisk i ordlyden og ikke eksplisitt handler om å «redde Arktis», men snarere om innholdet i søksmålet. Målet både for dem og andre deler av miljøbevegelsen som støtter søksmålet er at dette skal være et «folkets klimasøksmål» (eller «The People vs. Arctic Oil» på engelsk).

De motstridende synene på hva kampanjevirkosomheten betyr rommer ikke bare en forskjell i hvordan de ulike aktørene forstår den spesifikke saken, men også en uenighet om slags rolle Grunnloven skal ha hva angår å beskytte miljøet for nålevende og fremtidige generasjoner. I miljøorganisasjonenes perspektiv er ikke stridstemmet hvorvidt de gjør politikk om til juss, men hvorvidt politikerne er bundet av Grunnloven til å unngå å påføre framtidige generasjoner skade i form av klimaendringer fra petroleumsutvinning eller ikke. Samtidig er det nettopp formidlingen beskrevet over regjeringsadvokaten henviste til da han hevdet at dette er en kampanje like mye som et søksmål. Begge parter er innforstått med at prosessen før forvaltningsvedtaket er demokratisk, i den forstand at det er fattet innenfor rammene av en demokratisk rettsstat. De er uenige i hvorvidt det strider mot Grunnloven, og en miljøparagraf som altså er fattet av den samme folkevalgte forsamlingen som vedtok en miljøparagraf hvor Norge selv har påtatt seg et ansvar for å bevare gode vilkår for kommende generasjoner. Til sist er de uenige i hvorvidt det egentlig er en kampanje, og ikke juss.

Det var denne striden som ble spilt ut i retten under søksmålet, da regjeringsadvokaten måtte legge frem hele prosessen, bit for bit. Rettsalens prosedyrer skapte slik en «eksponeringseffekt» som medførte en grundig belysning av norsk forvaltningspolitikk, men som også viste hvor pulverisert ansvaret for klimaendringene egentlig er (Freng Dale 2018).

Ifølge professor i rettsvitenskap Jørn Øyrehagen Sunde har søksmålet en demokratisk funksjon ved å skape debatt og synliggjøre forvaltningens arbeid (Sunde, 2017). På sett og vis er dette også en agora, som til forveksling er lik den Traavik åpnet i Kirkenes. Samtidig er det noen viktige forskjeller. I *Århundredets rettsak* fikk publikum selv gjøre opp sin mening og bestemme utfallet av søksmålet ved domstolens stemmegiving, etter å ha lyttet til begge sider gjennom flere dager med vitneutsagn. Under klimasøksmålet i Oslo tingrett fikk tilskuerne innsikt i petroleumsforvaltning og klimansvar, men uten at de fikk være med på domsavsigelsen. Innenfor jussens rammer er det dommeren, som i dette tilfellet var i entall, som skulle stå alene om å felle dommen.

---

virkeområde er hjemlet i tvisteloven paragraf 1-4, jf. 1-3.

9) På nettsidene skriver *Klimasøksmål Arktis* at Spire, Concerned Students Norway og Concerned Artists Norway er aktive støttespillere. Videre står det at «en rekke andre organisasjoner og grupperinger, som Naturvernforbundet, Framtiden i våre hender, WWF, Norsk Klimanettverk, Changemaker, Concerned Scientists Norway og Norsk nettverk for klima og helse, har også uttrykt sin støtte.» I tillegg er den støttet av Foreningen Grunnloven § 112, som ble stiftet i 2015 for å fremme etterlevelse av grunnlovsbestemmelsen. <http://www.klimasøksmål.no/om-saken/>

10) Per oktober 2018 hadde denne underskriftskampanjen over en halv million signaturer. <https://www.savethearctic.org/en-GB/peoplevsarcticoil/the-people-vs-arctic-oil-court-case/>

Statens frifinnelse og jusens grenser

Dommen kom i januar 2018, og frikjente staten. Grunnlovparagrafen gir riktignok individer retten til et sunt miljø, men dommeren fant ikke at nye lisenser for oljeleting i Barentshavet brøt med denne, blant annet fordi oljen vi eksporterer ikke teller i det norske regnskapet. Hvorvidt han var i tvil om avgjørelsen vil vi aldri vite: Det er ikke rom for eventuell dissens med bare én dommer, og partene må enten føye seg eller anke til en høyere instans. Klimasøksmålet er anket til lagmannsretten, og vil antagelig gå til Høyesterett etterpå. Utfallet er ikke forhåndsbestemt, men fremforhandles gjennom rettsprosessen, aktoratets og forsvarrets fremleggelse, dommerens vurderinger og opinionens oppfatning.

For noen synes det som en dyr forestilling, en miljøpolitisk iscenesettelse som har en klart aktivistisk agenda. Samtidig er søksmålet godt innenfor rammene av rettsstaten, som gir anledning til å prøve forvaltningsvedtak og be domstolene vurdere hvorvidt politikerne har holdt seg innenfor sine egne lover. Det ble anerkjent som et gyldig søksmål av tingretten, men det å prøve en sak og å vinne den er selvsagt ikke det samme. En dom i miljøbevegelsens favør ville trukket nye grenser – ikke mellom domstolene og regjeringen, men for petroleumsindustriens aktiviteter i Barentshavet. Om retten *hadde* dømt i favør av at Norge har ansvar for utslippene fra olje og gass utenfor eget territorium, ville det også redefinert ansvarsfordeling i internasjonal klimapolitikk – det ville endret virkeligheten langt utenfor Norges grenser. Regjeringsadvokatens og miljøbevegelsens opptredener var på ramme alvor: Det handlet om hvorvidt oljeselskapene kan fortsette å lete etter olje i nord, en leting som allerede var påbegynt og under planlegging da søksmålet ble behandlet. I ytterste konsekvens handler det derfor om hvordan virkeligheten henger sammen, og som sådan er det en intervensjon i de samfunnsstrukturene som opprettholder en petroleumspolitisk økonomi.

Etterspill: hva er en forestilling?

Jeg åpnet denne artikkelen med et spørsmål om hvor grensene mellom virkelighet, teater og iscenesettelser går når striden om petroleumsfremtiden trekkes inn i det norske rettssystemet. Spørsmål om hva som er autentisk og ikke, eller hva som er teater og hva som er virkelighet, har vært gjennomgående tråder i striden rundt søksmålet. Prosessen i og utenfor retten har åpnet for en forståelse av hvordan ulike virkeligheter og verdener *skapes* gjennom forhandlinger og forvaltning på ulike nivå, og har igangsatt en prosess som krever en klargjøring av petroleumsstatsens maktutøvelse. Gjennom denne prosessen, og dens omkringliggende debatter, er det stilt nye spørsmål vedrørende demokrati, ansvar, petroleumspolitikk og norsk forvaltning, som har potensial til å endre hvordan fremtiden blir.

Traaviks iscenesettelse både fremhevet og utfordret dette potensialet ved at også iscenesettelsen på scenen ble deltagende og samhandlet med aktørene i det sosiale dramaet (Turner, 1974) som var satt i spill. Gjennom kryssreferanser, aktører som deltok i både Kirkenes og i Oslo, medias dekning og offentlig diskusjon, påvirket teateret og rettsprosessen forståelsen av konflikten og dens betydning. Iscenesettelsen fremhevet også forskjellene mellom uttalt og uuttalt teatre arenaer, slik som pressekonferanser, statlige ritualer, rettsalen og teaterscenen, samtidig som noen av skillene mellom disse ble visket ut underveis. Det miljøpolitiske og det petroleumspolitiske ble begge iscenesatt gjennom Kirkenes-rettssakens mediebilder, samtidig som bruken av isskulpturen minnet folk om folkedomstolens avgjørelse – og isens smelting – foran Oslo tingrett.

Responser fra politikere og media – hvor noe ses som kampanje og annet ikke, noe som en del av statens forvaltningsrolle og maktutøvelse og noe annet som miljøbevegelsens disproporsjonale og udemokratiske intervensjon – kan kanskje forstås som noe annet i stedet: som ulike måter å handle

i virkeligheten på. Alle de ulike aktørene som har vært analysert her, søker å påvirke, problematisere eller endre retningen for norsk petroleumsvirksomhet, og dermed fremtiden til Barentshavet, Norge og verdens klima. For noen aktører lå Traaviks iscenesettelse for nært søksmålet, for andre var den på stor nok avstand til at de ikke så egen rolle truet av deltagelse. For noen representerte den demokrati, agora og deltagelse, for andre kampanjevirkosomhet og misbruk av juss.

De ulike iscenesettelsene, inkludert dem OED og petroleumsinteressene hadde regien på, påvirker hverandre og former vår forståelse av virkeligheten, uten at det én klar definisjon av denne som alle aktørene godtar. Slik er det både teater og mer enn det, for grensene synes ikke solide nok til å definere noe tydelig på den ene eller andre siden. Innenfor jussens rammeverk vil en endelig konklusjon foreligge etter at saken har vært i Høyesterett, mens synet på *Århundrets rettsak* og diskusjonen om miljøbevegelsens virkemidler og intensjon utvilsomt vil fortsette.

Ragnhild Freng Dale

jobber som forsker ved Vestlandsforskning, og har en PhD i sosialantropologi fra University of Cambridge. Forskningsfeltet hennes er energi, klimaomstilling, og hvordan lokalsamfunn påvirkes av endringer i klima og samfunnsstrukturer. Hun er også aktiv på scenekunstheltet, blant annet som kritiker.

Litteraturliste

Abeles, M. (1988) «Modern Political Ritual: Ethnography of an Inauguration and a Pilgrimage by President Mitterrand», *Current Anthropology*. [University of Chicago Press, Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research], 29(3), s. 391–404.

Aftenposten. (2016, October 25). Aftenposten mener: Domstolene skal ikke styre klimapolitikken. *Aftenposten*.

Austin, J. L. (1962) *How to do things with words : the William James lectures delivered at Harvard University in 1955*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Bernard, H. R. (2006) *Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Oxford: AltaMira Press.

Bjørneboe, T. (2017) «Politiske spektakler». *Norsk Shakespeartidsskrift* 1/2017, s. 36–39.

Borchgrevink, Hild. (2017a) «Dagbok fra en rettsak av is». *Scenekunst.no*, 11.02.2017.

Borchgrevink, Hild. (2017b) «Dagbok fra en rettsak av is, dag 2 og 3». *Scenekunst.no*, 14.02.2017.

Bourdieu, P. (1987) «The force of law: Toward a sociology of the juridical field», *The Hastings Law Journal*, 38(5), s. 814–53.

Braanen, B. (2016). Leder: Miljøsoksomål. *Klassekampen*. 20.10.2016.

Dale, B. and G. Andersen. 2018. «Til Dovre faller? Norsk olje og grønn omstilling». *Grønn omstilling - norske veivalg*, edited by H. Haarstad and G. Rusten. Oslo: Universitetsforlaget, s. 27–44.

Fortun, K. (2001) *Advocacy after Bhopal environmentalism, disaster, new global orders*. Chicago: University of Chicago Press.

Freng Dale, R. (2019) *Making Resource Futures: Petroleum and Performance by the Norwegian Barents Sea*. PhD thesis, University of Cambridge.

Er det bare teater?

- Freng Dale, R. (2018). «Makten, æren og oljelandet». *Scenekunst.no*
- Freng Dale, R. (2017) «Miljørettssak i isen». *Norsk Shakespearetidsskrift* 1/2017, s. 32–35.
- Frolich, P. (2017). Hold klimakampen unna domstolene. *Bergens Tidende*. 22.11.2017.
- Gloppen, S. and St. Clair, A. L. (2012) «Climate Change Lawfare», *Social Research*. New School, 79(4), s. 899–930.
- Goffman, Erving. 1974. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Gran, A. B. (2004) *Vår teatrale tid: Om iscenesatte identiteter, ekte merkevarer og varige mén*. Oslo: Cappelen Damm.
- Graver, H. P. (2017) «Politisk justis». I *Morgenbladet* 24.11.2017.
- Graver, H. P. (2011) *Hva er rett*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grønvik, Y. (2017) «En alternativ stemme i oljeracet», *Sør-Varanger Avis*, 10.02.2017.
- Hastrup, K. (2004) «Getting it right: Knowledge and evidence in anthropology», *Anthropological Theory*, 4(4), s. 455–472. doi: 10.1177/1463499604047921.
- Hinz, M. (2014) «Den ikke-professionelle skuespiller som dokument?» I *Peripeti - tidsskrift for dramaturgiske studier*, 21, s. 49-62.
- Hirsti, K. og M. Knežević (2017). Tidligere høyesterettsdommer Ketil Lund ut mot staten: – En latterliggjøring. *NRK*, 14.11.2017.
- Kershaw, B. (1992) *The politics of performance: radical theatre as cultural intervention*. London: Routledge.
- Kirby, M. (1972) «On Acting and Not-Acting», *The Drama Review: TDR*. The MIT Press, 16(1), s. 3–15. doi: 10.2307/1144724.
- Kristjánsson, M. (2016). Leder: Søksmål. *Klassekampen*. 24.10.2016
- Malzacher, F. og Dreysse, M. (red.) (2007) *Experten des Alltags. Das Theater von Rimini Protokoll*, Berlin: Alexander Verlag.
- Martiniussen, E. (2016). Klimasøksmålet: Aftenposten, VG og Klassekampen bygger på misforståelser. *Energi og klima*. 2.11.2016.
- Mattsson, E. (2017) Governing by Proximity, *Performance Research*, 22:3, 42–48, DOI: 10.1080/13528165.2017.1348593
- Mækell, H. (2017) «Festivalflertallet sa nei til boring», *Sør-Varanger Avis*, 14 Feb.
- O'Reilly, K. (2005) *Ethnographic Methods*. Abingdon, UK: Taylor & Francis. doi: 10.4324/9780203320068.
- Pedersen, O.-T. (2017a) «– Menn på over 60 skal ikke bestemme hva jeg og mine barn skal leve av», *Finnmarken*, 11 February.
- Pedersen, O.-T. (2017b) «– På sin plass å la folk avgjøre her oppe», *Finnmarken*, 7.2.2017.
- Pedersen, O.-T. (2017c) «– Ville du ikke blitt bekymra hvis du gikk opp fra 80 til 100 kilo på et par måneder?», *Finnmarken*, 13 February.
- Pedersen, O.-T. (2017d) «'Dommen' ble ja til å la barentsolja ligge», *Finnmarken*, 13.2.2017.
- Schechner, R. (1981) «Performers and Spectators Transported and Transformed», *Kenyon Review*, 3(4), s.

83–113.

Ryggvik, H., & Smith-Solbakken, M. (1997). *Norsk oljehistorie. Bind 3*. Oslo: Norsk Petroleumsforening.

Schechner, R. (1988) «Performance Studies: The Broad Spectrum Approach», *TDR (1988-)*. The MIT Press, 32(3), s. 4–6. doi: 10.2307/1145899.

Schechner, R. (2005) *Performance Theory*. London: Taylor & Francis.

Schechner, R. (2006) *Performance Studies: An Introduction*. Routledge.

Schimanski, J. og Wolfe, S. F. (2013) «The Aesthetics of Borders», i Aukrust, K. (red.) *Assigning Cultural Values*. Frankfurt am Main: Peter Lang Publishing Group, s. 235–250.

Sunde, J. Ø. (2017) «Klimasøksmål og demokrati», *Nytt Norsk Tidsskrift*, 34(04), s. 354–365. doi: 10.18261/issn.1504-3053-2017-04-03 E.

Thengs, G. Ø. (2017) «En standardtilnærming til Grunnloven § 112», *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 130(01), s. 28–67. doi: 10.18261/issn.1504-3096-2017-01-.

Traavik, M. (2018) *Forråderens guide til Nord-Korea*. Oslo: Aschehoug.

Traavik.info: Manifesto: To be in it but not of it. A 10 point hypertheatre manifesto in progress. <http://traavik.info/manifesto/>

Trellevik, A. 2016. «Oljebransjen nekter å delta i sin egen 'oljerettssak'.» *NRK*, 28.12.2016.

Turner, V. (1990) «Are There Universals of Performance in Myth, Ritual and Drama?» I *By means of performance. Intercultural studies of theatre and ritual*, edited by R. Schechner and W. Appel. Cambridge [England] ; New York: Cambridge University Press.

Turner, V. (1982) *From ritual to theatre : the human seriousness of play*. New York: Performing Arts Journal Publications, s. 8–18.

Turner, V. (1974) *Dramas, fields, and metaphors: symbolic action in human society*. Ithaca: Cornell University Press.

Turner, V. W. (1957) *Schism and continuity in an African society; a study of Ndembu village life*. Manchester, Eng.: Manchester University Press.

Vallejo, C. and Gloppen, S. (2013) «Red-Green Lawfare? Climate Change Narratives in Courtrooms», in Dugard, J., St.Clair, A. L., and Gloppen, S. (eds) *Climate Talk*. Juta Law.

VG. (2016). Leder: Ingen sak for rettsvesenet. *VG*. 25.10.2016.

Watson, A. (2017) «Dokumentarteater, hyperteater og hverdags-eksperter – i norsk politisk teater – 1930-2017», *Peripeti – tidsskrift for dramaturgiske studier*, 27/28, s. 143–155.